

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

H. V. Gregersen:

Ribe-mødet i 1460

F. S. Grove-Stephensen:

Hekseprocesser

Herredsfoged Peter Tychsen Himmarks gravminde
på Brede kirkegård

Jens Lampe:

Juhlers privatskole i Åbenrå

Sangen i Sønderjylland

Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Overlærer Chr. Stenz adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

Jordbrugskalk

97% kulsur kalk i varen, som den leveres, ca. 100% passerer 1 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet
Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Bogtryk

Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri
Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Støt

vore

annoncører

MAMMEN *specialsåmaskiner*

VILMO *kunstgødningsspredere*

GYRO og EXTI *kværne*

GYRO *kuledækkere*

GYRO *frontlæssere*

GYRO *roeoptagere*

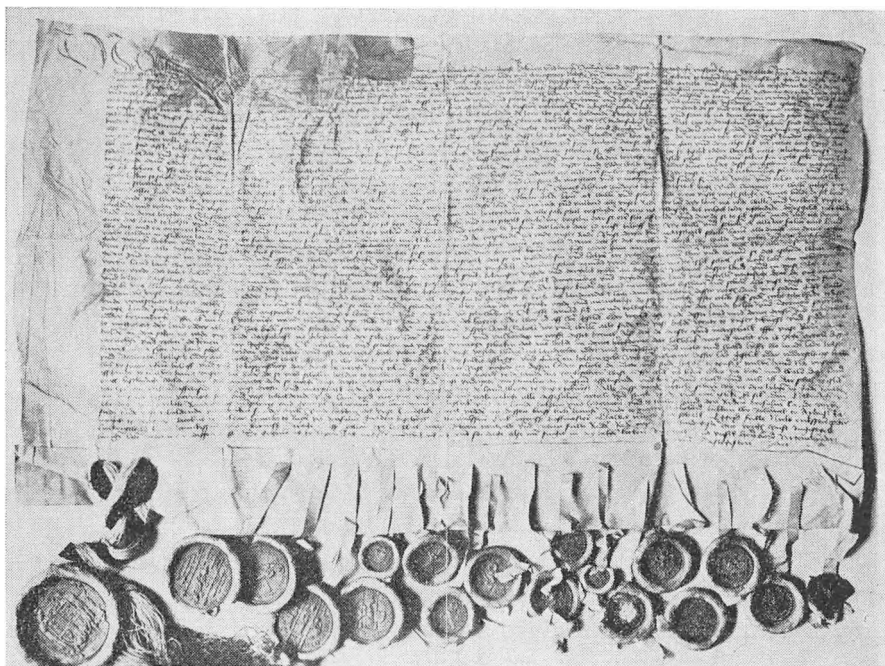
GYRO *centrifugalspredere*

GYRO *kaffemøller*

A-S GYRO . SKIVE

Telefon 1500

Ribe-privilegiet af 5. marts 1460 efter den udfærdigelse, der forefindes i Ridderskabets arkiv (nu deponeret i S.-H. Landesarchiv på Gottorp, pergament, original størrelse 60×36 cm). En tilsvarende udfærdigelse findes i Rigsarkivet i København.

RIBE-MØDET I 1460

Af H. V. Gregersen

Foredrag holdt i Ribe 1960 21/8 i anledning af »Historisk Samfund«s egnsvandring for Haderslev amtskreds.

For »Historisk Samfund for Sønderjylland« vil der altid være god mening i at lade en egnsvandring gå til gamle Ribe, denne herlige historiske konge- og bispestad i Vesterhavets nærhed, vort lands gamle udfaldsport til de vestlige lande. På det allernøjeste er byens fortid sammenknyttet med vor hjemstavns omskiftelige historie. Selv om Ribe aldrig har været en del af det gamle hertugdømme Slesvig, hører den dog geografisk set til Sønderjylland. Den ligger som en kongerigsk ø eller enklave syd for Kongeåen, idet både Farup sogn med Tanderupgård, Hjortlund, Kalslund og Obbekær sogne sammen med Jested i Vilslev sogn indtil 1864 hørte til det gamle Haderslev amt.

Der er med andre ord forbindelser nok af historisk art mellem Ribe og Sønderjylland. Mange vil sikkert også i denne sammenhæng tænke på, at Ribe stift indtil 1864 og atter siden stiftsordningen i 1922 rækker helt

ned til den nuværende grænse syd for Tønder, og andre vil sikkert have i minde, at de kongerigske enklaver med f. eks. Møgel-tønder og Gallehus hørte under stiftamtmanden i Ribe. Takket være dette var det en selvfølge, at guldhornene kom til København. Men det er nu ikke alt dette, jeg har fået til opgave at tale om idag, men derimod har Historisk Samfunds »amtskreds« ved denne lejlighed ønsket at dvæle ved det møde, der fandt sted her i Ribe for nu 500 år siden, i året 1460.

Den begivenhed, der dannede baggrunden for Ribe-mødet i 1460, var hertug Adolf VIIIs død året i forvejen. I langvarige kampe med den danske konge Erik af Pommern havde denne schauenburgske fyrste skabt sig et landområde, der foruden Holsten også omfattede Slesvig. Hertug Adolfs regeringstid efter kampenes afslutning, 1439–59, blev – som Troels Fink har sagt det – en periode på 20 år, »som man mere end nogen anden kunne kalde den slesvig-holstenske«. Afsnittet fra 1439–59 er det eneste, hvor Slesvig og Holsten nøje forbundet udgør en politisk enhed under een hersker, der kun regerer i dette område.

Men nu var Adolf VIII altså død barnløs, og men hensyn til hertugdømmet Slesvig var det på forhånd givet, at Adolfs søstersøn, Christian I i egenskab af, at han var konge af Danmark, ville kunne inddrage landet som hjemfaldent len, men som Adolfs søstersøn ville Christian I tillige sammen med sine brødre kunne rejse arvekrav på Adolfs privatgods i Holsten. Det vil forstås, at Christian som konge både af Danmark og Norge og Sverige med Finland indtog en sådan magtposition, at det selv for den mægtige holstenske adel måtte være en endog meget betænkelig sag at prøve på at sætte sig op imod disse kendsgerninger. Christian I var med andre ord ikke til at komme uden om. Men der har vel også været andre forhold, som har spillet ind og haft deres betydning for den afgørelse, der blev truffet ved Christian I's hylndning til landsherre på Ribe gamle rådhus den 2. marts 1460 og med privilegieudstedelsen den 5. marts 1460.

Man må holde sig klart for øje, at de stænder, der var de bestemmende i slutningen af middelalderen, var adelen og højgejstligheden både nord og syd for Kongeåen, og det er da også betegnende, at det netop er disse stænder, der som ledende regeringsmyndighed for Slesvig og Holsten efter hertug Adolfs død forhandlede med Christian I. Man plejer ofte at sige, at det var »ridderskabet«, det slesvig-holstenske ridderskab, der sluttede aftalen, men det er ikke helt rigtigt. Som Alexander Scharff har fremhævet det, hedder det udtrykkeligt i Ribe-brevet, at det var »rådet«, der ledede forhandlingerne, og det var en regeringsmyndighed, som handlede på prælaternes, ridderskabets, byernes og det menige folks vegne. Noget andet er så, at dette råd ud over de to bisper af hhv. Slesvig og Lübeck kun omfattede medlemmer af den holstenske adel, altså af repræsentanter for »ridderskabet«. På dansk side var Christian I's forhandlingspartnere

medlemmer af rigsrådet, altså ligeledes repræsentanter for adel og højgejstlighed.

Hvilken politisk baggrund har nu skabt betingelsen for, at de to parter aristokratiske råd gik til forhandlingsbordet sammen med Christian I? Erik Arup siger det sådan: »Det slesvig-holsteinske ridderskab ville ikke have krigsårene fra Erik VII's tid om igen, det ville ikke påny have rejst spørgsmålet om Slesvigs særlige lensforhold til Danmark; for at undgå dette, var det straks fra først af villigt til at vælge den danske konge Christiern I til landenes herre.« Men utænkeligt er det ikke, at også andre begivenheder i landenes umiddelbare fortid har kunnet spille ind og har været medvirkende til at gøre de to aristokratiske råd forhandlingsvillige, nemlig bondeoprørene i 1440'erne. Jeg vil tro, at det voldsomme bondeoprør, man havde oplevet under Christoffer af Bayerns regimente, og de mange krigstogter, som man hørte om fra Mellemeuropa, hvor de bøhmiske hussiter efter Johan Hus's død på bålet i 1415 spredte skræk og rædsel, nok har kunnet få aristokratiets folk til at holde sammen. Netop i disse år oplevede man flere steder eksempler på det, som den svenske rigsarkivar Ingvar Andersson har kaldt »aristokratisk konstitutionalisme«. Det er såre betegnende, at Kalmar-unionens bestemmelser fra 1397 – og skal man søge et europæisk forbillede for Ribe-aftalen, må det blive Kalmar-mødet – netop i hine år flere gange fornyedes, således efter afsættelsen af Erik af Pommern i 1439. I den lybske krønike hedder det, at kong Erik holdt sig borte fra regeringsmagten, »fordi han ville se, hvad enden ville blive på det regimente, som hans gode mænd havde begyndt i rigerne; han formodede, at der ville komme tvedragt deraf«. Men »de gode mænd«, rigsrådsmedlemmerne, forstod nu tilsyneladende bedre end tidligere, at det gjaldt om at holde sammen. Kun ved at undgå strid og anden tvedragt kunne de store herrer øge deres egen levestandard. Da repræsentanter for de danske og slesvig-holstenske stormænd nogle år senere atter engang mødtes – det skete den 20. maj 1466 i Kolding – bruges den meget sigende vending, at man sluttede et evigt venskabsforbund »til fælles bedste«.

Det er nok også ud fra bevæggrunde af den art, at man fra begge sider er skredet til forhandling. Fra slesvig-holstensk side gjaldt det om at sikre sig imod at blive den lille i partnerskabet. Christian I måtte i Ribe-brevet af 5. marts 1460 og i den såkaldte »forbedring«, der besegledes i Kiel den 4. april samme år, forpligte sig til at sikre landenes fred, værne kirken, håndhæve retten og bekræfte alle indbyggere, både gejstlige og verslige, ridderskabet og borgerne, i deres rettigheder og friheder, privilegier og sædvaner. Og det hedder endda til indledning, at Christian valgtes »ikke i egenskab af konge af Danmark, men som de pågældende landes herre«. Man kårede ham »på grund af den gunst, som disse landes indbyggere

havde til hans person«. Disse sætninger viser, hvor stor vægt man fra den slesvig-holstenske delegations side lagde på at få det frie valg fastslået som afgørende for retten til at herske over landene, men det stemmer jo udmærket overens med »den aristokratiske konstitutionalisme«, der kan påvises i tiden.

Det er ønsket om landenes selvstændighed over for det store dansk-nordiske rige, der atter og atter kommer til orde i Ribe-brevets enkelte paragraffer. Det gjaldt således kongevalg og arvefølge, egen skattebevillingsret, uafhængig retspleje, hvor dog forskellen mellem Jyske lov i Slesvig og holstensk ret trak Eider-grænsen op, det gjaldt egen møntudstedelse, rådets samtykke til begyndelse af krige, og det gjaldt indfødsretten, idet kun landenes egne børn måtte blive embedsmænd. Som slutsten på hele denne opbygning af barrierer som værn mod kongerigske overgreb, kom kravet »dat se bliven ewich tosamende ungedelt«, hvilket betød, at landene Slesvig og Holsten skulle forblive forenede og ikke deles efter fyrstelig arveret.

Nu vil man jo ved at følge historiens praksis hurtigt kunne fastslå, at her blev Ribe-privilegierne da i hvert fald sat ud af kraft. Der kom delinger af hertugdømmerne i både 1490, 1544 og 1581, men det bør dog indrømmes, at det ikke ved disse delinger har været tilsigtet at skille de to lande ad. Delingen i 1581, der betinger det følgende halvandet hundrede års strid mellem det kongelige og det hertugeligt gottorpske hus, deler både Slesvig og Holsten indbyrdes.

Det vil herefter forstås, at Ribe-brevets indhold kun kan opfattes som en betydelig sejr for det slesvig-holstenske ridderskab. Det valgte Christian som egen landsherre, således at der med et moderne udtryk nærmest blev tale om en personalunion mellem kongeriget Danmark på den ene side og Slesvig og Holsten på den anden side, og den nye landsherre måtte give vidtgående løfter med hensyn til de to landes indre selvstyre.

Det var, hvad slesvig-holstenerne opnåede. Til gavn for begge parter var fredens bevarelse. Man undgik en gentagelse af de årelange krige, som den forudgående generation havde været igennem.

Men også Christian I og de danske rigsråder har kunnet notere betydelige fordele. Uden sværds slag anerkendtes Christian som greve af Holsten, og hans magtområde var nu skudt så langt sydpå, at han også beherskede landforbindelsen og det middelalderlige Europas vigtigste kanalforbindelse mellem Lübeck og Hamburg. Herved kunne den danske kongemagt nu ligesom ved Øresund udøve kontrol med de to hansestæders handel. Det er på denne baggrund, man skal forstå den lybske krønikes udsagn i anledning af Ribe-afstalen. Det hedder her, at »tidligere havde holstenerne ikke villet være danskere, men det havde de glemt i Ribe. De havde opgivet deres frihed, var blevet danskerkongens undersåtter, ja, var blevet dan-

skere!« Det er ikke senere tiders nationalfølelse, der lyser ud af disse linjer, men samtidens hansekøbmænds surhed over den vending, der var indtruffet ved Ribe-mødet.

Hvad kom der nu i det lange løb ud af alt dette? Hvilken part vandt mest, set i historiens perspektiv? Resultatet af forhandlingerne blev både den nøje sammenknytning mellem Slesvig og Holsten til liden gavn for den danske nationalitet i vort gamle grænseland, men resultatet blev også skabelsen af den dansk-slesvig-holstenske helstat, der først gik til grunde i 1864. Resultatet blev således af en langt mere varig natur end det, der kom ud af det berømmelige Kalmar-møde i 1397.

I århundredernes løb ænsedes Ribe-mødet i og for sig ikke mere end så mange andre historiske begivenheder af den art. Det, der har givet Ribe-mødet aktualitet i vor tid, er først og fremmest begivenhederne efter de voldsomme omvæltninger, som den store revolution i Frankrig og Napoleons herredømme over det meste af Europa havde forvoldt. Nye statsretslige problemer dukkede op med skabelsen af det Tyske Forbund på Wiener-kongressen i 1815. Holsten blev et tysk forbundsland, mens Slesvig som hidtil statsretsligt var et dansk område. I slesvig-holstenske kredse så man pludseligt klart, at den administrative enhed mellem Slesvig og Holsten kunne rokkes, og slesvig-holstenske historikere og statsretslærere ved Kiels universitet, mænd som Dahlmann og Falck, søgte da støtte i Ribe-privilegiet af 1460. De såkaldte »Landesrechte« blev et politisk slagord, men den, der fandt det politiske løsen, hvorunder slesvig-holstenerne optog kampen med Danmark, var en tysk læge i Aabenraa, fysikus dr. Neuber. Han formede et digt, hvori det til sidst hedder:

»Se schölln tosammen bliven
Op ewig ungedelt.«

»Up ewig ungedelt!« hed det fra nu af i slesvig-holstenismens rækker.

Men de nationale lidenskaber er efterhånden gået af kog. Slesvig-Holsten blev en preussisk provins, og først efter dannelsen af det nye vesttyske forbundsland Slesvig-Holsten har man atter lagt vægt på at mindes mødet i Ribe. Det skete i år den 5. marts i Kiel, hvor der taltes af ministerpræsident v. Hassel og af historieprofessoren Alexander Scharff, og der er blevet fremstillet et festskrift til minde om Ribe-mødet. Om udfald mod Danmark har der ikke været tale. Man har samlet sig om en saglig historisk gennemgang af, hvad der egentlig skete i Ribe for 500 år siden, og det er også det, vi bør gøre fra dansk side.

Henvisninger: Troels Fink: Rids af Sønderjyllands Historie; Alexander Scharff i: Dat se bliven ewich tosamende ungedelt og i: 500 Jahre Vertrag von Ripen; Erik Arup: Danmarks Historie; Ingvar Andersson: Sveriges Historie; Neuber i: Sønderjysk Månedsskrift 1959.

Hekseprocesser

Af F. S. Grove-Stephensen, Sønderborg

Hekseprocessernes blomstringstid faldt i det 15., 16., 17. og begyndelsen af det 18. århundrede, men begrebet er betydeligt ældre. Allerede i den skånske kirkelov fra omkring år 1180 omhandles forbrydelsen. Mærkeligt nok syntes det, som om Jydske Lov fra 1241 ikke har kendskab til, at trolddom skulle være strafbart. Først i håndskrifterne fra det 15. århundrede optræder en egentlig straffebestemmelse her, og da den i sin ordlyd slutter sig nær til skånske og sjællandske kirkelov er bestemmelsen formentlig reciperet herfra.

Under nogle undersøgelser som jeg i anden anledning foretager, har jeg i retspræsident dr. C. L. E. v. Stemann's Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung fra 1855 fundet to domme, som det måske kan have interesse at læse, idet jeg af hensyn til eventuelle læsere har forkortet det givne referat for at undgå en mængde gentagelser og oplysninger, som var anført af hensyn til den gældende kriminalproces.

Derimod vil det måske have interesse, at Jydske Lovs bestemmelse om trolddom anføres, den er sålydende:

»Hvis en mand beskylder en anden for, at han har forgjort noget, som tilhører ham, med trolddom, og den sagsøgte ikke vedgår, men nægter det, og sagsøgeren beediger sigtelsen imod ham, da skal den sagsøgte værge sig med nævnt i kirkesognet, såvel overfor sagsøgeren som overfor biskoppen.

Egernførde Rådstueprotokol 1635.«

Der har sikkert været stor opstandelse i Egernførde i forsommeren 1635, for den 16. juli mødte Caspar Kolhoff op hos borgmester og råd som ud-sending for byens borgere og anmodede om, at man ville tage sig »kærligt« af Abel Kruse, der ikke alene to gange var udlagt som heks i Himmelmark, men også i Kiel, Windeby og Aldenhof var blevet beskyldt for at have gjort trolddomskunster.

Borgmester og råd var ikke glad for situationen og prøvede på alle måder at slippe uden om sagen, men da Caspar Kolhoff kom med en erklæring fra 30 borgere i byen om, at en for alle og alle for en, med deres ære og gods forpligtede sig til at erstatte borgmester og råd alle »Vorwehr, Schade und Ungelegenheit«, blev Abel Kruse taget i forvaring og sat i arrest på rådhuset.

Ubehagelighederne begyndte allerede næste dag.

Abel Kruses svigerdatter henvendte sig til rådet for at få sin slægtning

udleveret mod kaution eller i alle tilfælde sagen udsat så længe, at der kunne blive sendt bud efter Abels børn.

Casper Kolhoff, der blev tilkaldt, satte sig imod begge forslag, og sammen med andre af byens borgere forlangte han tværtimod, at sagen blev fremmet mest muligt, idet man meget snart ville være i stand til at fremlægge afgørende bevisligheder i sagen.

Den 18. juli fremlagde borgerne for retten bevis for, at Abel Kruse allerede to gange tidligere, i Himmelmark, var blevet udlagt som heks. Var det ikke tilstrækkeligt bevis for rådet, skulle man nok komme med mere, men det hastede med sagen, for dette kvindemenneske var allerede begyndt på sine fortrædeligheder, idet hun udelukkende for at gøre rådet fortrædelighed og skade var gået i sultestrejke.

Rådet bøjede sig og en større forsamling gik i gang med at afhøre Abel, der blev foreholdt,

at hun havde bekendtskab med flere hekse,

at hun var udlagt som heks i Himmelmark, i Windeby og i Altenhoff, og at de, der havde vidnet, alle var døde.

Ville hun tilstå, så skulle hun ikke alene få den himmelske salighed, men også slippe for at blive overgivet til tortur.

Abel Kruse svarede, at hun var klar over, at hun allerede i Windeby og Himmelmark var blevet udlagt, men hun var som et kristent menneske uskyldig og vidste ikke af, at hun var blevet udlagt i Aldenhoff. En eller anden dér måtte have hørt et eller andet og ladet snakken gå. I alle tilfælde så kunne hun ikke hverken trylle eller hekse og ville gerne bevise sin uskyld ved vandprøven, såfremt det blev en anden end skarpretteren, der kastede hende i vandet.

Rådet besluttede derefter, at Abel skulle stilles til vandprøven mandag den 20. juli, men nye voldsomme protester fra borgerskabets side, og rådet må samles igen og beslutter så:

Da borgerne mange gange har anholdt derom, og Abel Kruse selv har erklæret sig villig til at blive stillet til vandprøven, og hun desuden har erkendt, at hun i 1615 i Windeby og for 2 år og 4 dage siden i Himmelmark er udlagt, så bestemmes, at hun i dag kl. 4 skal stilles til vandprøven. (Man troede dengang, at en heks, der kastedes på vandet, flød ovenpå).

Klokken fire blev Abel så kastet i vandet og flød ovenpå. Man bandt hende på hænder og fødder og kastede hende i vandet igen, men igen flød hun ovenpå.

Så var borgerne ikke længere i tvivl og rådet så sig nødsaget til at træffe beslutning om, at Abel Kruse efter solens nedgang om søndagen skulle overgives til skarpretteren for at blive underkastet pinligt forhør. (Efter Jydske Lov gik helligdagen fra solens nedgang om lørdagen til solens nedgang om søndagen).

Under det pinlige forhør natten mellem søndag og mandag holder Abel sig stiv og siger intet, og på borgernes forlangende holdt rådet derefter nyt møde om mandagen og traf beslutning om, at forhøret skulle fortsættes. Samtidig benyttede man lejligheden til at indskærpe skarpretteren hans pligt, der bestod i at foretage torturen omhyggeligt, »ikke for meget og ikke for lidt«.

Igen kommer Abel på pinebænken. Igen holder hun sig stiv. Igen bliver pligten foreholdt skarpretteren. Igen kommer hun på bænken. Og igen holder hun sig stiv.

Hun snakker løs med skarpretteren og er tilsyneladende godt tilpas, da hun pludselig falder hen og dør.

Dermed skulle man tro, at sagen var færdig.

Nej! Selv liget vil borgerne have udleveret for at det kan blive brændt, men så tog rådet sig alligevel sammen og bestemte, at liget straks skulle overgives i skarpretterens hånd, så han kunne begrave det »i sandet ud for den korte bro«.

Hvis borgerne ikke var tilfreds, måtte de gå til hertugen.

Dagen efter, den 22. juli, måtte skarpretteren møde til rapport for rådet, og han måtte da bekende, at det ikke var lykkedes for ham at få liget begravet, fordi han og hans knægte af borgerne var blevet truet bort, medens de gik og udsøgte sig det sted, hvor de ville begrave Abel.

Syv borgere trådte derefter frem for rådet og forlangte liget udleveret, men fik besked på, at rådet ikke ville give sig. Det var nødvendigt på grund af sommervarmen, at liget straks blev begravet, ellers måtte det opbevares i en blykiste, indtil der kom besked fra Gottorp.

Selvom borgerne erklærede, at de ville påtage sig det fulde ansvar, nægtede rådet stadigt, men da borgerne derefter tog sagen i deres egne hænder, vaskede borgmester og råd hænderne og erklærede, at da borgerne var de stærkeste, så måtte rådet give sig, men borgerne måtte selv tage følgerne.

Kl. 12 tog borgerne liget og brændte det.

Als Nørre herreds ting 1670

Mathias Hansen af Holms kone, Karen Mathises, vor kommet i ondt rygte, og det var også kommet herredsfogeden i Nordborg, Peder Pedersen Støed for øre, hvorfor han indkaldte Mathias Hansen og spurgte ham, om han hos bymændene i Holm ville begære et vidnesbyrd om sin kone. Da Mathias ikke ville det, indkaldte herredsfogeden og ridefogeden på Nordborg slot selv til et bymøde med de Holmboer og spurgte igen Mathias, om han ikke selv ville fremkomme med begæringen, men nej, og der fremkom da følgende vidnesbyrd før bymændene udtalte sig:

1. Abelone, Lars Christensens kone, forklarede, at hun havde sagt til

Maren – da de gik ud i marken efter køer – at hun af Kirsten Jørgens havde hørt, at Maren var beskyldt for trolddom af Karen Møllers og at Wrøgeren i Holm allerede var hos herredsfogeden for at anmelde hende.

2. Kirsten Jørgens benægtede ikke at have sagt sådan. Hun havde i pinsen hørt det af Hendrik Thomsens hustru, mens de sad sammen og sludrede.

3. Hertil forklarede Hendrik Thomsens hustru, at Karen Møllers for nogen tid siden var kommet til hende og havde bedt hende være så god at gå ind til Maren Mathises og sige hende, at hun højlig mistænkte hende, fordi hendes mand Simon Møller var blevet syg og havde ligget lang tid.

Hertil havde Henrik Thomsens kone sagt, at Karen Møllers skulle tage sig vel i agt i sådan sag, som hun ikke kunne hjælpe hende i.

Imidlertid var Maren Mathises selv kommet ud til dem, mens de talte sammen og spurgte Karen Møllers, hvordan det gik med hendes mand, hvortil Karen havde svaret: Det ved De vel nok bedst selv. Jeg skal søge om råd, så De skal få både ild og brand, De, som er skyld i hans sygdom.

4. Hertil blev Karen Møllers spurgt ved to lovværdige dannemænd og herredsfogeden og svarede, at selv om hun kunne have sagt et ord i hast om Maren Mathises, så havde Maren jo før været beskyldt for trolddom.

5. Hans Lauritzen i Holm beklagede sig over, at han for halvandet års tid siden havde haft nogen stridighed med Maren Mathises, hvorefter hans kone var blevet syg, men da han skældte Maren ud for det, var det straks blevet bedre med konen.

6. Bunde Martensen erkendte, at han på et tidspunkt, da han var blevet uenig med Maren Mathises, havde sagt til hende, at såfremt der skete hans kone og børn noget efter denne dag, ville han have hende stærkt mistænkt.

7. Christian Hansen erkendte, at han på samme måde havde Maren mistænkt, fordi han i år så pludseligt havde mistet sit kræ.

8. Engel Fineckes beklagede sig over, at hendes søn efter, at Mathias Hansen havde slået ham, var blevet så forvirret i hovedet, at han løb splitter nøgen rundt på gaden. Først da Engel havde sagt til Maren Mathises børn, at hvis ikke hendes søn blev bedre, ville deres mor få både ild og brand, var han blevet bedre.

På grundlag heraf giver bymændene Maren Mathises følgende vidnesbyrd:

»Efter at Maren Mathises for nogle år siden var anholdt og hensat på Nordborg slot for trolddomssager og igen er kommet på fri fod, har hun været i værre rygter for trolddom end tidligere.«

Dette vidnesbyrd bekræftede byens forstandere for herredstinget den 15. juni 1670 og erklærede på forspørgsel udtrykkeligt, at de alle sigter, skjælder og holder Maren Mathises for en åbenbar troldkone.

Derpå holdtes der møde for hele sognet i Tontoft kirke, hvor seks mand udvalgte til at svare:

»Eftersom vi underskrevne seks mænd udi Holmby af samtlige naboer, boelsmænd og kådnere ere opeskede, udi en samvittigheds, dog os velbekiendte sag, at svare og bestå sandhed på Maren Mathises vegne, som ikke alene for trolddom formedelst egen åbenbarelse er kommen udi vandrygte, mens endogså efter adskillige trolddoms sigtninger og onde vidnesbyrd er bleven tilbørlig angreben, da tilstå vi nu for retten således inden disse fire tingstokke og giver hende fuld sag for dom og ret, en åbenbar troldkone at være, efter derom hendes byvidnesbyrd, så og vidnesbyrd og hellige bog vi nu hånden pålægge.«

Den 26. juni 1670 afsiger kirkenævninge derefter deres kendelse:

»Så svære vi ved Gud og hans hellige evangelium og ved denne hellige bog, som vi nu hånd pålægge, at vi fuldkommen efter lov og vidnesbyrd tilfinde Maren Mathises af Holm en åbenbar troldkone at være, og som hende allerede er overbevist på fuld sag for dom og ret, bør at lide og undgælde såvidt lov og ret udviser og medfører, såsandt hjælpe og Gud og den hellige bog vi nu hånd pålægge.«

På grundlag heraf henviser herredsfogeden Maren Mathises i skarpretterens hånd til pinligt forhør, der finder sted 28. juni.

1. Første gang er Maren Mathises tilspurgt, om hun ville spotte ad den onde ånd, hvorpå hun svarede, at Gud havde forbudt hende det. Dernæst er hun spurgt, om hun i sagen med Laurits Bugge var skyldig, hvortil hun svarede, at han haver derfor fået svindsot.

2. Den 29. juni om morgenen bekendte hun, at hun på trolddoms vegne ikke kunne bekende, fordi Gud havde forbudt hende det. Derpå skar skarpretteren hendes hår af og straks bekendte hun, at hun havde gjort Hans Lauritzens hustru syg og Niels Finekes søn galen og siden gjort dem bedre igen med nogle urter, som hun havde plukket under tornebuskene. Desuden erkender hun nogen tyverier sammen med sin mand.

3. Samme aften er Maren igen i forhør, men ikke under tortur, og bekræfter det, som tidligere er forklaret, og ydermere, at den onde var kommet til hende i en lille drengs skikkelse og havde ladet sig kalde lille trold. Det, han havde lovet hende, var kun forblændelse, for det havde kun været hende til usselhed og armod, hvorfor hun nu undsagde djævelen og alle hans gerninger og omvendte sig til den herre Jesus Christus. Satan havde pint og plaget hende indtil hendes hår blev afskåret, da måtte han vige, og hun kunne bekende det, hun havde bedrevet.

Den 30. kommer Maren igen i pinligt forhør og stadfæster påny sin tidligere forklaring og indrømmer yderligere, at det er rigtigt, at hun havde villet ombringe Lauritz Buggesens kræ, fordi han tidligere havde beskyldt hende for trolddom.

Hun beder så mindeligt om, at hun må slippe for at blive dømt til bålet og i stedet må blive henrettet ved sværdet.

Igen den 5. juli bekræftede Maren sin tilståelse og fik så den 6. juli om morgenen nadveren, inden herredsfogeden med 12 domsmænd afsagde følgende dom:

»Da efter tiltale, giensvar og denne sags lejlighed og eftersom Maren Mathises af Holm fermedelst onde bedrifter og egen bekiendelse, både på trolddoms såvel som tyveri haffer adskilligt bekjendt og derfor efter loven haver fortjent ild og brand, mens dog til en lidelig død er benådet, hvorpå jeg med disse tolv domsmænd ..., tilfinder forneffnde Maren Mathises udi skarpretterens hænder og at rettis med sværdet for hendis misgjerningers skyld, som det sig bør.«

Herredsfoged Peter Tychsen Himmarks gravminde på Brede kirkegård

I tilslutning til omtalen af herredsfoged Himmarks begravelse i Sønderjysk Månedsskrift nr. 6 1960 kan meddeles, at det gravminde, som cancelliråd Holst, Trøjborg, som universalarving satte over sin fortrolige ven, endnu er bevaret på Brede kirkegård. Ved hovedgangen står en anselig sandstensobelisk, ca. 2¹/₂ m høj, pyntet med en askeurne i toppen. Indskriften, som er ved at blive ulæselig, lyder: Samfter Friede Gottes der Asche des den 23ten Jenner Ao 1819 entschlafenen 43 jaehrigen Freundes Peter Tychsen Himmark Harges Vogt der Loe Harde gesetzt von Bend. Holst Koenigl. Canzleyrath.

At der benyttes tysk sprog, må vel forstås ud fra den daværende helstats kulturskik, uden at det skal være nogen politisk bekendelse. Det interessante ved mindet er imidlertid, at der på modsat side af indskriften er anbragt en hvid marmorplade, der er en kopi af det gravminde, som Mathias Claudius, kendt under navnet »Wandsbecker Bote«, i øvrigt af en Emmerlev præsteslægt, satte på sin faders grav. Den fremstiller en mand i datidens dragt, som hælder olie fra en krukke ned på gravpladen, sindbilledlig vel tænkt som en taknemlig velsignelse af den døde. Også indskriftens indledende linje er taget fra Claudius, hvis skrifter var meget yndet læsning dengang, idet han på en frisk og karsk måde hævdede gammel kristentro overfor den nymodens fornufttro. Claudius har også skrevet et digt til sin faders minde, hvori de kendte linjer forekommer: Sie haben einen guten Mann begraben / und mir war er mehr.

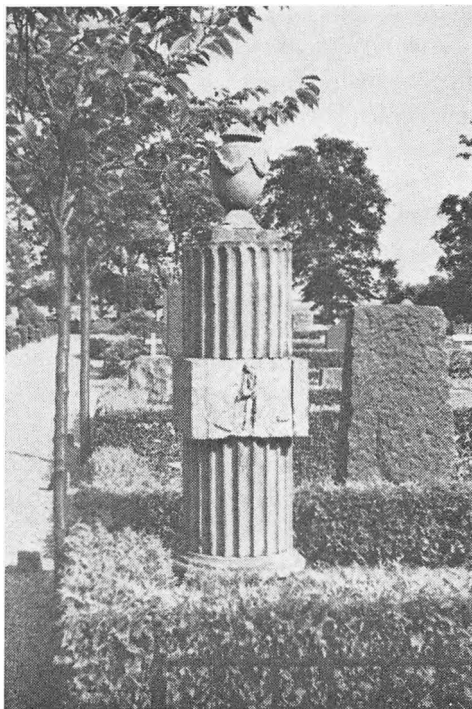

Foto:
*Magnus Thomsen,
Bredebro.*

P. T. Himmark var født i Møgeltønder den 20. 1. 1749, død den 23. 1. 1819 i Harres, Brede sogn, hvor han sad på en større Trøjborg gård, søn af Nicolai Nicolaisen og hustru Agnethe. Han var ugift. Fornavnene formodes at være morfaderens navn og tilnavnet vel slægtens hjemsted på Als, Svenstrup sogn. Han har altså tiltrådt sit embede 1776, samme år som kancelliråd Holst, der var præstesøn fra Nybøl, overtog Trøjborg gods.

Jens Holdt

Juhlers privatskole i Åbenrå

Af Jens Lampe

Efter den preussiske magtovertagelse i Sønderjylland 1864 blev skolen hurtigt udset til et af de vigtigste virkeområder for fortyskningsbestræbelserne, men først med den såkaldte »instruktion for undervisningen i det tyske sprog i de skoler i Nordslesvig, hvor det danske sprog er undervisningsprog«, udstedt af den preussiske kultusminister den 26. 8. 1871, blev

tyisk obligatorisk undervisningsfag i de offentlige nordslesvigske skoler. Blandt de lærere, som vakte magthavernes mishag, var *Jep Clausen Juhler* i Åbenrå. I en skrivelse af 28. juni 1865 fik han meddelelse om, at han var afskediget som lærer ved pigeborgerskolen og derfor havde at aflevere sin bestalling.

Juhler var født den 9. februar 1833 i Hoptrup som søn af inderste Jørgen Nissen Juhler og Mette Margrethe Clausdatter. Efter konfirmationen var han i 3 år hjælpelærer ved skolen i Hoptrup, hvorefter han kom på seminariet i Jellinge. Med hovedkarakteren »Meget duelig« dimitteredes han herfra i 1853. I februar 1855 ansattes han som andenlærer ved pige-skolen i Åbenrå, hvor han afløste den loyale Johann Jürgen Dreesen. Den 12. marts 1858 giftede han sig med Elisabeth Margaretha Thomsen, datter af skipper Christian Thomsen og Margarethe f. Saldern, f. 17. 2. 1835 i Åbenrå. Årsagen til Juhlers afskedigelse var udelukkende hans danske sindelag. Man tilbød ham en pension på 300 mark courant om året (hans løn havde været 370 rdlr. + familiebolig og have), og Juhler gik ind på at nøjes med dette beløb på betingelse af, at han kunne få tilladelse til at oprette en dansksproget privatskole i byen. Det holdt hårdt, men efter en række vanskelige forhandlinger lykkedes det ham at starte skolen i lejede lokaler i 1866. Skolen havde i 1869 ialt 89 elever fordelt i tre klasser. Hustruen virkede som lærerinde for de yngste elever. Efterhånden, som elevantallet forøgedes, fik han også hjælp af en timelærer og en hjælpelærerinde. I 1873 købte Juhler ejendommen Slotsgade 13. Af en oversigt fra 1874 fremgår det, at elevernes forældre udgjorde et bredt gennemsnit af byens borgere: håndværkere, købmænd, skibsbyggere, kaptajner og gæstgivere.

Undervisningssproget var naturligvis dansk, men desuden undervistes der i tysk (6), regning (7), religion (4), engelsk (2), historie (2), geografi (2), skrivning (2), tegning (1) og naturfag (1) i 2. kl. (Tallene angiver det ugentlige timetal). I 3. kl. var der afsat yderligere 2 timer til dansk og 1 til tysk. Både i H. Rosendals »Træk af Danmarkshistorie i Sønderjylland« s. 80 og i Traps »Aabenraa og Sønderborg Amter«, 4. udg. s. 399 kaldes skolen en privat realskole, og timeplanen tyder da også på, at skolens mål har været at meddele eleverne en undervisning, der svarede til den, man modtog i datidens realskoler. I 1875 var elevtallet steget til 102, hvoraf de 10 kom ude fra de nærliggende landkommuner.

Nogle år forinden havde man frataget Juhler pensionen uden at give nogen begrundelse. I de første år efter 1864 var der foruden Juhlers endnu en dansk privatskole, også ledet af en Jelling-seminarist, nemlig *Peter Petersen Hansen*, men den var kun énklasset og havde lokale hos farver Petersen i Storegade. Juhler lagde et godt og dygtigt arbejde i sin skole og høstede endogså anerkendende omtale af den tysksindede generalsuper-

intendent Godt. Juhlers ven, Nikolaj Andersen, karakteriserede ham som en samvittighedsfuld, nidkær og retskaffen karakter, afholdt af såvel forældre som elever.

I 1883 ramtes Juhler gentagne gange af apoplektiske tilfælde, sidste gang den 12. oktober om middagen, mens han underviste i sin egen skole. Tolv timer senere døde han. Skolekollegiet i Åbenrå, støttet af regeringen, fandt nu en kærkommen lejlighed til at lukke skolen. Den fik dog lov til at fortsætte til påsken 1884 under ledelse af lærer *Rasmus Peter Rossen* (f. i Holbøl, dim. Tønder 1880), men et forsøg på at oprette en ny dansk-sproget privatskole blev afslået med den begrundelse, at en sådan »ikke svarede til det stedlige tarv«, en vending som jo siden er blevet brugt flere gange af myndighederne i Sydslesvig efter 1945.

Juhlers hustru døde den 23. april 1907. Ægteskabet var barnløst, men fru Juhler var plejemoder for en broders, kaptajn Thomsens forældrelose tre sønner. Ejendommen i Slotsgade 13 solgtes i 1895 til dr. Marcus Knuth.

KILDER:

Åbenrå Provesearchiv, skoler ordnet sognevis, 1807–75.

Åbenrå Byarkiv: Sager vedr. skolevæsenet, 1869–76.

»Flensborg Avis« for 16. 10. 1883.

SANGEN I SØNDERJYLLAND

- indsamling af gammelt sangstof

Spørgsmålet »sangen i Sønderjylland« har beskæftiget undertegnede i adskillige år, især i forbindelse med den danske sangs historie og dens betydning for og i Sønderjylland fra tiden o. 1840 til nutiden. Sagen og forholdene er med andre ord så at sige blevet anskuet nordfra – fra København, eller et sted nord for Kongeåen – med blikket rettet mod syd. Selve sangen i Sønderjylland blev på denne måde et såre vigtigt træk, men dog kun et enkelt kapitel i helheden.

Sagen kan imidlertid også anskues på anden måde, og det bør gøres, inden kilderne sander til: nemlig med ståsted i Sønderjylland, og med blikket rettet mod nord og mod syd. Spørgsmålet om sangen i Sønderjylland bliver derved betydelig mere differentieret – selve sangen i landsdelen, den klingende folkesang – dens repertoire og udtryksformer gennem tiderne, bliver derved hovedsagen. Nogle problemer skal nævnes:

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

*Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev*

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Ta'BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-1

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (040) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ · VOJENS

**Støt
de
sønderjyske
indsamlinger**